

PORTA AUREA

17

INSTYTUT HISTORII SZTUKI
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO

GDAŃSK 2018

PORTA AUREA

ROCZNIK INSTYTUTU HISTORII SZTUKI
UNIwersYTETU GDAŃSKIEGO

17

GDAŃSK 2018

REDAKCJA NAUKOWA

Małgorzata Omilanowska, Jacek Friedrich

SEKRETARZ

Anna Sobecka

RADA REDAKCYJNA

*Elita Grosmane, Christofer Herrmann, Krista Kodres, Lars Olof Larsson, Sergiusz Michalski,
Joanna Sosnowska, Tomasz Torbus, Jacek Tylicki*

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Jacek Friedrich, Małgorzata Omilanowska, Andrzej Wozniński, Mirosław P. Kruk, Tomasz Torbus

RECENZENCI TOMU

*Wojciech Bałus, Dariusz Konstantynow, Marta Leśniakowska, Rafał Makala,
Joanna Sosnowska, Ewa Barylewska Szymańska, Michał Wardzyński, Anna Wierzbicka,
Antoni Ziemba*

REDAKCJA

Joanna Wawrzyńczak-Urbaneł

KOREKTA TŁUMACZEŃ

Magdalena Iwińska

SKŁAD I ŁAMANIE

PRACOWNIA

PROJEKT GRAFICZNY

Katarzyna Moro

*Publikacja sfinansowana z działalności statutowej Wydziału Historycznego
Uniwersytetu Gdańskiego*

© COPYRIGHT BY

*Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego*

Wydawnictwo nie ponosi odpowiedzialności z tytułu praw do reprodukcji zamieszczonych ilustracji

ISSN 1234–1533

*Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81–824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
wyd.ug.gda.pl, kiw.ug.edu.pl*

Spis treści

Franciszek Skibiński

Uwagi na temat gdańskiego budownictwa publicznego drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w. pod kątem zaopatrzenia w materiał kamieniarski	5
--	---

Anna Sobecka

Świat zwierząt Daniela Schultza	33
---	----

Magdalena Starega

Przekształcenia gdańskich obiektów zabytkowych w pierwszej połowie XIX w. w kontekście rodzącej się myśli konserwatorskiej	62
--	----

Rafał Makala

Nawiązania do tradycji nowożytnej w ceglanej architekturze wczesnomodernistycznej północnych Niemiec	94
--	----

Tomasz Torbus

Krössinsee (zachodniopomorski Złocieniec-Budowo) i inne narodowosocjalistyczne „zamki zakonne”. Budowa – funkcja – kostium stylowy	112
--	-----

Marta Borowska

Wystawy Związku Plastyków Pomorskich i Grupy Plastyków Pomorskich w Muzeum Miejskim w Bydgoszczy w latach 1930–1936	133
---	-----

Irina Gavrash

Wystawa „100 lat realizmu w sztuce polskiej” w Akademii Sztuk Pięknych ZSRR w Moskwie (1952) w kontekście polsko-radzieckich stosunków kulturalnych w latach 1949–1955	162
--	-----

Anna Polańska

Działania artystyczne w gdańskim środowisku fotograficznym promujące fotografię marynistyczną w latach 1948–1981	179
--	-----

Alicja Melzacka

Architektura w śródmieściu Gdyni po 1989 r. wobec tradycji modernistycznej	218
--	-----

Dominika Piluk

Próby uobecniania tradycji w gdańskiej architekturze lat
dziewięćdziesiątych XX w. 244

Marta Wróblewska

Gdańskie instytucje kultury jako miejsca (jakiej?) pamięci 269

Uwagi na temat gdańskiego budownictwa publicznego drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w. pod kątem zaopatrzenia w materiał kamieniarski

DOI: <https://doi.org/10.26881/porta.2018.17.01>

Na dzieła architektury i rzeźby zwykle się patrzeć pod kątem ich formy i recepcji jako dzieł skończonych, tymczasem równie ważny wydaje się złożony proces ich tworzenia, osadzony w kontekście ekonomicznym, gospodarczym i społecznym. Nie mogłyby one powstać bez rozbudowanego zaplecza organizacyjnego, a efekt finalny był pochodną skomplikowanej sieci zależności, której istotną część – obok m.in. aktywności przedstawicieli różnych zawodów, bezpośrednio lub pośrednio zaangażowanych w prace budowlane – stanowiło zaopatrzenie w materiał budowlany, w tym w różnego rodzaju kamień¹. Był on stosowany jako materiał konstrukcyjny oraz używany do wyrobu elementów i detali architektonicznych, a także rzeźby figuralnej. Zarówno dysponenci, jak i mistrzowie prowadzący warsztaty budowlano-kamieniarskie i rzeźbiarskie wkładali wiele wysiłku, by zapewnić do niego należyty dostęp². Tematyce tej poświęcono ostatnio wiele uwagi, dzięki czemu wiedza na temat eksploatacji i importu materiałów kamieniarskich w dawnej Rzeczypospolitej jest nieporównanie bogatsza niż jeszcze kilkanaście lat temu. Jednak pewne zagadnienia – istotne nie tylko z punktu widzenia historii sztuki i architektury, lecz także historii ekonomii i gospodarki oraz kultury materialnej – pozostają wciąż niewystarczająco rozpoznane³.

¹ Zwraca na to uwagę m.in. Dianne Harris, zob. *Social History: Identity, Performance, Politics, and Architectural Histories*, „Journal of the Society of Architectural Historians” 2005, t. 64, nr 4, s. 421–422. Społeczny i ekonomiczny wymiar architektury był przez długi czas zaniedbywany w badaniach nad architekturą dawną, choć jest on silnie akcentowany w badaniach nad architekturą nowoczesną. Do nielicznych obszernych studiów na ten temat należy publikacja: Richard A. Goldthwaite, *The Building of Renaissance Florence. An Economic and Social History*, Baltimore–London 1980.

² Jako wzorcowe można wskazać opracowanie Gabriego van Tussenbroek dotyczące handlu kamieniem w Niderlandach, zob. Gabri van Tussenbroek, *The Architectural Network of the Van Neurenberg Family in the Low Countries (1480–1640)* (Architectura Moderna, t. 4), Turnhout 2006.

³ Wieloletnie badania nad tym zagadnieniem prowadzone przez Michała Wardzyńskiego znalazły częściowe – bo dotyczące tylko niektórych spośród stosowanych w dawnej Rzeczypospolitej rodzajów kamienia – podsumowanie w monumentalnym studium, zob. Michał Wardzyński, *Marmur*

Należy do nich sposób pozyskiwania materiału kamieniarskiego na potrzeby gdańskich przedsięwzięć architektonicznych i rzeźbiarskich. Znakomita koniunktura gospodarcza miasta w późnym XVI i w pierwszej połowie XVII w. przekładała się na liczne inicjatywy budowlane, zarówno publiczne, jak i prywatne. Gdańsk był w tym czasie również jednym z najważniejszych ośrodków rzeźbiarskich na obszarze ówczesnej Rzeczypospolitej i regionu pobrzeża Bałtyku. W rezultacie miasto stało się istotnym centrum importu i handlu materiałem kamieniarskim, które łączyło międzynarodowe szlaki handlowe z odbiorcami z głębi kraju⁴.

i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej. Studium historyczno-materiałoznawcze przemian tradycji artystycznych od XVI do początku XVIII wieku, Warszawa 2015. Zob. także: Ryszard Szmydki, *Południowoniderlandzkie marmury w Zamku Królewskim w Warszawie za Zygmunta III*, „Kronika Zamkowa” 2000, nr 40, s. 5–17; *idem*, *Marbres mosans dans les demeures royales en Pologne sous Sigismond III Vasa* [w:] *Pouvoir(s) de marbres*, Dossier de la Commission Royale des Monuments, Sites et Fouilles, Liège 2004, s. 77–84; Piotr Jamski, *The Building Stones of Zygmunt III in the Grand Duchy of Lithuania* [w:] *Actes du XIVe Colloque International de Glyptographie du Chambord*, red. Jean-Louis van Belle, Braine-le-Château 2005, s. 503–522; Michał Wardzyński, *Foreign Marble and other building Material in Polish Renaissance and Baroque Sculpture during the Sixteenth and Seventeenth Century* [w:] *Actes du XIVe Colloque International de Glyptographie...*, s. 527–533; *idem*, *Analiza materiałowa zabytków małej architektury i rzeźby kamiennej z XVI i początku XVII wieku w Wilnie i Nieświeżu* [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 6, red. Andrzej Betlej, Piotr Krasny, Kraków 2006, s. 187–223; *idem*, *The Import and Use of Belgian Marble and Limestone in Small Architecture and Stone Sculpture on Polish Territory from the Middle Ages to the Second Half of Eighteenth Century* [w:] *Actes du XVe Colloque International de Glyptographie du Chambord*, red. Jean-Louis van Belle, Braine-le-Château 2007, s. 377–421; Ryszard Szmydki, *Artystyczno-dyplomatyczne kontakty Zygmunta III Wazy z Niderlandami Południowymi*, Lublin 2008, s. 205–241; Michał Wardzyński, *Marmury i wapień południowoniderlandzkie na ziemiach polskich od średniowiecza do 2. poł. XVIII w. Import i zastosowanie w małej architekturze i rzeźbie kamiennej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2008, R. 70, nr 3–4, s. 307–357; *idem*, *Między Italią a Niderlandami. Środkowoeuropejskie ośrodki kamieniarsko-rzeźbiarskie wobec tradycji nowożytnej. Uwagi z dziedziny materiałoznawstwa* [w:] *Materiał rzeźby. Między techniką a semantyką*, red. Aleksandra Lipińska, Wrocław 2009, s. 425–455; *idem*, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii do Rzeczypospolitej (od XIII do 2. połowy XVIII w.)*, „Porta Aurea” 2010, t. 9, s. 45–119; *idem*, „Alabastry ruskie” – dzieje eksploatacji i zastosowania w małej architekturze i rzeźbie na Rusi, w Koronie i na Śląsku w XVI w. [w:] *Między Wrocławiem a Lwowem. Sztuka na Śląsku, w Małopolsce i na Rusi Koronnej w czasach nowożytnych*, red. Andrzej Betlej, Katarzyna Brzezina-Scheurer, Piotr Oszczanowski, Wrocław 2011, s. 41–60; *idem*, *Artifices chencinenses. Miejsce i rola warsztatów chęcińskich w produkcji kamieniarsko-rzeźbiarskiej w Rzeczypospolitej (koniec XVI – 1. połowa XVII wieku)* [w:] *Franciszka z Krasieńskich Wettyn. Księżna Kurlandii i Semigalii, prababka dynastii królów włoskich. Dziedzictwo rodziny Krasieńskich w regionie świętokrzyskim*, red. Dariusz Kalina, Radosław Kubicki, Michał Wardzyński, Kielce 2012, s. 151–169; *idem*, *Marmo bianco statuario z Carrary oraz inne importowane gatunki marmurów włoskich w małej architekturze i rzeźbie na terenie dawnej Rzeczypospolitej od XVI do XVIII w.*, „Porta Aurea” 2014, t. 13 s. 91–135. Ze starszej literatury zob. Maria Weber-Kozińska, *Z problematyki historii kamieniarstwa w Polsce*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1958, t. 3, nr 1, s. 61–84; Władysław Tatarkiewicz, *Czarny marmur w Krakowie* [w:] *O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku. Architektura, rzeźba*, Warszawa 1966, s. 347–399.

⁴ Podkreślał to wielokrotnie Michał Wardzyński, zob. Wardzyński, *Foreign Marble...*; *idem*, *Analiza materiałowa zabytków małej architektury...*; *idem*, *The Import and Use of Belgian Marble...*; *idem*, *Marmury i wapień południowoniderlandzkie...*; *idem*, *Między*

Tematem tego artykułu jest przede wszystkim import materiałów kamiennych na potrzeby prac prowadzonych z inicjatywy władz miejskich i finansowanych z budżetu miasta. Choć wzmianki na ten temat pojawiają się w wielu publikacjach, jak dotąd nie podjęto próby wyczerpującego omówienia tego zagadnienia. Niniejszy artykuł, oparty jedynie na częściowej kwerendzie, również nie rości sobie takich pretensji. Przedstawione tu materiały źródłowe uzupełniają jednak dotychczasową wiedzę na temat importu i obróbki materiałów kamiennych w Gdańsku, czerpaną przede wszystkim z analizy zachowanych zabytków architektury i rzeźby, a także dostarczają informacji o mistrzach kamiennych zaangażowanych w ich przywóz, ukazując niemal nieznaną dotąd obszar ich działalności. W rezultacie artykuł ten uzupełnia wiedzę o gdańskiej wytwórczości kamiennych i rzeźbiarskiej i jej organizacji oraz handlu kamieniem będącym ważną gałęzią bałtyckiej ekonomii.

Źródła kamienia wykorzystywanego w Gdańsku

Kamień wykorzystywany w gdańskim budownictwie i rzeźbie – ze względu na położenie miasta – był sprowadzany spoza jego najbliższego otoczenia. W okolicy pozyskiwano jedynie bardzo trudny w obróbce kamień narzutowy, przede wszystkim granit, który stosowano jako materiał budowlany oraz wykorzystywano do wyrobu najprostszych elementów architektonicznych. Łatwiejsze w obróbce wapienie i piaskowce, z których wykonywano detal architektoniczny i rzeźbę figuralną, sprowadzano do miasta drogą morską. Najważniejszym źródłem materiału kamiennych były Gotlandia i Olandia, wyspy położone w północnej części Morza Bałtyckiego⁵. Na Olandii wydobywano różne odmiany wapieni, używane później w architekturze i małej architekturze oraz w rzeźbie figuralnej, natomiast na Gotlandii – wapień i piaskowiec. Wapień gotlandzki był stosowany w Prusach już w średniowieczu, głównie jako kamień ciosowy⁶. W czasach nowożytnych wielką popularnością cieszył się także piaskowiec o szarej bądź zielonoszarej barwie, który był w tym czasie podstawowym materiałem kamiennym i rzeźbiarskim w obszarze bałtyckim.

Italią a Niderlandami...; *idem, Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii...*; *idem, Marmo bianco statuario z Carrary...*; *idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej...*, *passim*.

⁵ Wardzyński, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii...*; *idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej...*, s. 125–129; zob. także: Danuta Król, Piotr Woźniak, Leszek Zakrzewski, *Kamienie szwedzkie w kulturze i sztuce Pomorza*, Gdańsk 2004; Hubert Sylwestrzak, Jolanta Kachnic, *Kamienne tworzywo sztuki*, Toruń 2010, s. 178, 204–206; *Zabytki kamienne i metalowe, ich niszczenie i konserwacja profilaktyczna*, red. Wiesław Domasłowski, Toruń 2011, s. 33; Anna Kriegseisen, *Konstrukcja i techniki montażu oraz wykończenia ołtarzy i epitafiów powstałych w gdańskich warsztatach kamiennych w XVII w.*, „Porta Aurea” 2014, t. 13, s. 56–73.

⁶ Wardzyński, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii...*, s. 51–57.

Kamień pozyskiwano też w innych częściach regionu bałtyckiego, choć na znacznie mniejszą skalę. Na początku XVII w. złoża piaskowca i wapienia eksploatowano np. w okolicy Tallina. W liście do Jana Karola Chodkiewicza z około 1620 r. Jakub Prosicki, jego agent obarczony zadaniem zdobycia materiału potrzebnego do budowy rezydencji magnackiej w Lachowiczach, pisze, że materiał ten był dostępny w Królewcu i Rydze jako tańszy zamiennik kamienia gotlandzkiego⁷. Mógł on trafiać również do Gdańska, podobnie jak piaskowce i wapień wydobywane w północno-zachodnich Niemczech, m.in. w okolicach Münster, Bückeburga i Bentheim. Popularność tych materiałów wśród niderlandzkich kamieniarzy i rzeźbiarzy czynnych nad Bałtykiem wynikała zapewne z faktu, iż były one często stosowane w samych Niderlandach⁸. Przykładowo kamień z Bückeburga wykorzystano m.in. do budowy ratuszy w Antwerpii i Lejdzie⁹. Zaznajomieni z tymi materiałami budowniczowie i kamieniarze, przenosząc się na wschód, przyczyniali się do ich dalszego rozpowszechnienia. Kamień z Bückeburga sprowadzano przez Bremę i Hamburg nawet do Danii posiadającej własne kamieniołomy na Gotlandii. W 1600 r. użyto tego materiału razem z piaskowcem gotlandzkim do prac prowadzonych na zamku Kolding na Jutlandii¹⁰. Wykonano z nich bogatą dekorację kamieniarską, m.in. portale, oraz dwukondygnacyjną galerię arkadową w kaplicy zamkowej (il. 1). O tym, że piaskowce z północno-zachodnich Niemiec mogły być wykorzystywane również w Gdańsku, świadczą słowa rzeźbiarza Willema van den Blocke, który w skierowanej do władz miasta w 1586 r. ofercie budowy Bramy Wyżynnej wskazał, że do jej wzniesienia planuje użyć – obok kamienia gotlandzkiego – materiału z okolic Bentheim¹¹.

⁷ Auksė Kaladžinskaitė, *Nauji duomenys apie Liachovičių pilies statybą*, „Menotyra. Studies of Art” 2006, t. 43, nr 2, s. 31–34.

⁸ Na temat kamienia z Bentheim zob. Heinrich Voort, *Die gräflich bentheimschen Bergemister. Ein Beitrag zur Geschichte des Sandsteinbruchs in der Grafschaft Bentheim*, „Jahrbuch des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim” 1968, Jg. 62, s. 87–105; *idem*, *Die Holländischen Steinhandelsgesellschaften in der Grafschaft Bentheim*, „Overijsselsch Regt en Geschiedenis” 1970, Jg. 85, s. 1–22; Ronald Stenvert, *Conveyed by land, returned by ship. Mannerism and sandstone [w:] The North Sea and Culture (1550–1800)*, red. Juliette Roding, Lex Heerma van Voss, Hilversum 1996, s. 420–434; Heinrich Voort, *Abbau, Absatz und Verwendung von Bentheimer Sandstein in acht Jahrhunderten [w:] Schriftenreihe des Sandsteinmuseums Bad Bentheim*, Bd. 1, Bad Bentheim 2000, s. 3–18; Tussenbroek, *The Architectural Network...*, s. 16–17, 101–102.

⁹ *Ibidem*, s. 17, 140–141.

¹⁰ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602*, red. Laurs Laursen, København 1913, s. 521; Hugo Johannsen, *Slotskirker på Koldinghus, Kirkerne i Kolding* (Danmarks kirker, t. 17), København 2009, s. 946–947.

¹¹ Archiwum Państwowe w Gdańsku [dalej: APG], sygn. 300, 36/65, s. 19–22; źródło to zostało opublikowane *in extenso*, zob. Franciszek Krzysiak, *Supliki Hansa Kramera i Willema van den Blocke do Rady Miejskiej w Gdańsku*, „Porta Aurea” 1999, t. 6, s. 66–70; Franciszek Skibiński, *Willem van den Blocke. Niderlandzki rzeźbiarz nad Bałtykiem w XVI i na początku XVII w.*, Toruń 2015, s. 464–465.

Niderlandczycy przyczynili się również do spopularyzowania wapieni wydobywanych w różnych miejscach na obszarze Ardenów, m.in. w okolicy Dinant i Namur, powszechnie wykorzystywanych w szesnastowiecznej architekturze i rzeźbie niderlandzkiej. Wizualnie atrakcyjne, podatne na polerowanie wapienie, nazywane zazwyczaj marmurami, już pod koniec XVI w. sprowadzane były również do Gdańska¹². Importowano je m.in. za pośrednictwem Antwerpii będącej ważnym ośrodkiem handlu kamieniem¹³. Dalszy transport odbywał się drogą morską przez Sund. Import tych materiałów odegrał istotną rolę w przemianach zachodzących w architekturze i sztuce krain położonych nad Bałtykiem. W pierwszej połowie XVII w. były one powszechnie wykorzystywane w rzeźbie gdańskiej, której popularność na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej szybko rosła od końca XVI w. (il. 2). Istotną rolę w procesie popularyzacji tych odmian kamienia odegrała działalność króla Zygmunta III Wazy, który podejmując liczne inwestycje budowlane w Warszawie, Wilnie i Krakowie, sprowadzał znaczne ilości kosztownych materiałów kamiennych z Niderlandów¹⁴.

Il. 1. Hercules van Obbergen i inni, fragment dekoracji kaplicy na zamku Kolding, 1598–1604, piaskowiec gotlandzki i piaskowiec z Bückeburga, fot. Franciszek Skibiński

¹² Wardzyński, *The Import and Use of Belgian Marble . . . . .*; idem, *Marmury i wapienie południowoniderlandzkie . . .*; idem, *Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej . . .*, s. 97–101, 227–269.

¹³ Zob. m.in. Frits Scholten, *De Nederlandse handel in Italiaans marmer in de 17de eeuw*, „Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek” 1993, Jg. 44, s. 197–214; Gabri van Tussenbroek, *Belgisch marmer in Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden (1500–1700)*, „Bulletin KNOB” 2001, Jg. 100, s. 49–71; Wardzyński, *Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej . . .*, s. 255–265.

¹⁴ Na temat importów królewskich zob. *Res Polonicae ex Archivo Regni Daniae II pars* (Elementa ad fontium editiones, t. 20), ed. Carolina Lanckorońska, Romae 1969, s. 60–61, 70, 76; Władysław Czapliński, *Przyczynki do dziejów mecenatu artystycznego Zygmunta III* [w:] *Sarmatia Artistica. Księga pamiątkowa ku czci profesora Władysława Tomkiewicza*, Warszawa 1968, s. 98–100; Szmydki, *Południowoniderlandzkie marmury . . .*; idem, *Marbres mosans . . .*; Jamski, *The Building Stones . . .*; Szmydki, *Artystyczno-dyplomatyczne kontakty . . .*, s. 213–240; Wardzyński,

Il. 2. Abraham van den Blocke z warszatem (?), epitafium rodziny Paula Chöne-Jaskiego, Gdańsk, około 1628, wapienie mozańskie, wapień olandzki i alabaster angielski, fot. Franciszek Skibiński

Za pośrednictwem Niderlandów nad Bałtyk sprowadzano również alabasty, a od przełomu XVI i XVII w. – także marmury włoskie, w tym *marmo bianco statuario* z Massa di Carrara¹⁵. Jako pierwszy alabaster sprowadzał do Gdańska prawdopodobnie Willem van den Blocke, który w połowie lat osiemdziesiątych użył go do wykonania fragmentów epitafium burmistrza Johanna Brandesa¹⁶ (il. 3). Ten sam rzeźbiarz mógł zastosować alabaster już wcześniej – w latach 1582–1583 – w monumentalnym nagrobku Krzysztofa Batorego, wykonanym w Gdańsku „z kosztownych kamieni sprowadzonych z za morza”¹⁷. Gdański import alabastru był częścią szerszego procesu rozpowszechniania się tego materiału w regionie bałtyckim, w tym samym czasie kamień trafił bowiem m.in. do Meklemburgii i Danii. Philip Brandin, rzeźbiarz pochodzący z Utrechtu, użył tego materiału w Meklemburgii w latach 1582–1585 do wykonania fragmentów pomnika nagrobnego księcia Ulryka i jego małżonki w dawnym chórze tzw. katedry w Güstrow¹⁸ (il. 4). W 1582 r., równoległe z pierwszymi transportami alabastru docierającymi do Gdańska i Meklemburgii, materiał ten sprowadzono także za pośrednictwem królewskiego rzeźbiarza Roberta Jacobsena do Danii na potrzeby prac prowadzonych w Kronborgu¹⁹. W kolejnej dekadzie w alabastrze pracował pochodzący z Mechelen rzeźbiarz Gert van Egen, wznosząc m.in. monumentalny

Analiza materiałowa zabytków małej architektury ...; idem, The Import and Use of Belgian Marble ...; idem, Marmury i wapienie południowoniderlandzkie...; idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej..., passim.

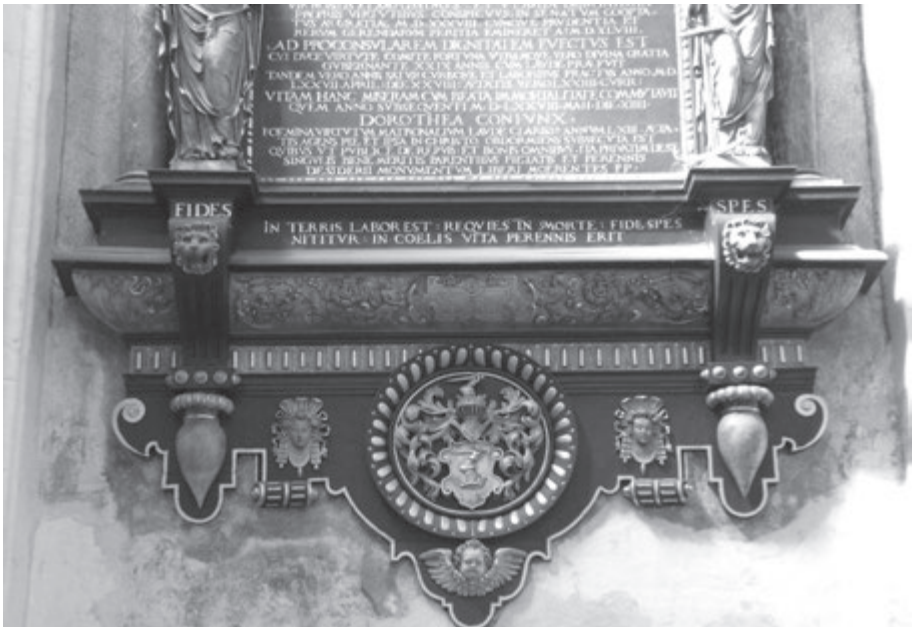
¹⁵ Scholten, *De Nederlandse handel...*; Wardzyński, *Marmo bianco statuario z Carrary...*; *idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej...*, s. 142–181.

¹⁶ Wardzyński, *Marmury i wapienie...*, s. 322–323; *idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej...*, s. 245.

¹⁷ *Ambrosii Simigiani Historia Rerum Ungaricarum et Transivanicarum*, red. Josephus Benigni de Mildenberg, Cibini 1840, s. 110; Skibiński, *Willem van den Blocke...*, s. 55–56, 190, 425. Por. Wardzyński, *Marmury i alabasty południowoniderlandzkie...*, s. 245.

¹⁸ Anna Jolly, *Philip Brandin, ein niederländischer Bildhauer des 16. Jahrhundert im Dienst der Herzöge von Mecklenburg*, „Oud Holland” 1999, R. 113, nr 1–2, s. 13–34.

¹⁹ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1580–1583*, red. Laurs Laursen, København 1903, s. 513. Na temat Jacobsena zob. m.in. Hanne Honnens de Lichtenberg, *Some Netherlandish artists employed by Frederick II*, „Hafnia” 1981, nr 8, s. 54, 65–66.

Il. 3. Willem van den Blocke z warsztatem, pomnik epitafijny Johanna Brandesa i jego żony, Gdańsk, 1586, widoczne fragmenty wykonane z alabastru i polichromowanego piaskowca gotlandzkiego, fot. Franciszek Skibiński

Il. 4. Philip Brandin z warsztatem, pomnik nagrobny księcia Ulryka III von Meklemburg-Güstrow i jego małżonki, Güstrow, 1583–1599, fot. Michał Wardzyński

nagrobek króla Fryderyka II w Roskilde²⁰. W tym czasie alabaster angielski był już dość szeroko stosowany w Gdańsku, przede wszystkim przez Willema van den Blocke, który w latach dziewięćdziesiątych XVI w. użył go do wykonania rzeźb figuralnych, detalu architektonicznego i dekoracji ornamentalnej pomników grobowych Jana III Wazy w Uppsali, Andrzeja Batorego w Barczewie i Piotra Tarnowskiego w Łowiczu.

Choć w Gdańsku dominował kamień sprowadzany drogą morską, w niewielkich ilościach docierały tu również materiały pochodzące z południowo-wschodniej Rzeczypospolitej. Już w 1571 r. do Gdańska trafiła duża partia alabastru wydobywanego na Rusi Koronnej przez Hermana van Hutte, choć przeznaczenie tego materiału pozostaje niejasne²¹. Mógł on być zarówno wykorzystany w miejscowej produkcji, jak i przewidziany do dalszej wysyłki drogą morską.

Pozyskiwanie kamienia na potrzeby inwestycji miejskich i prywatnych

Pomimo bogatej wiedzy o rodzajach kamienia stosowanych w gdańskiej architekturze i rzeźbie XVI i XVII w. sposób pozyskiwania materiału na potrzeby różnych prac prowadzonych przez miejscowe warsztaty pozostaje słabo rozpoznany. W przypadku najbardziej prestiżowych realizacji w import kamienia zaangażowani byli zapewne zleceniodawcy, zwłaszcza, że zadanie zapewnienia materiału budowlanego leżało zazwyczaj po stronie dysponenta²². Trzeba pamiętać, że zakup i transport kamienia wymagały zgody władców kontrolujących złoża i szlaki handlowe. Przykładowo zakup materiału niezbędnego do prac nad królewieckim nagrobkiem księcia Albrechta Hohenzollerna wykonywanych przez warsztat Cornelisa Florisa w Antwerpii, a następnie transport gotowych elementów wymagały zgody królowej angielskiej Elżbiety I, księcia Alby, habsburskiego zarządcy Niderlandów, oraz króla Danii²³. Wysoka pozycja społeczna i polityczna dysponentów z pewnością ułatwiała w takich sytuacjach uzyskanie pozwolenia na wywóz i transport kamienia oraz obniżała koszty, np. przewozu

²⁰ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1593–1596*, red. Laurs Laursen, København 1910, s. 197, 706.

²¹ Mieczysław Gębarowicz, *Artyści – przedsiębiorcy epoki renesansu*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1969, R. 31, nr 3, s. 257–258; zob. także: Wardzyński, „Alabastry ruskie”..., s. 58; Aleksandra Lipińska, *Eastern Outpost. The sculptors Herman van Hutte and Hendrik Horst in Lviv c. 1560–1610*, „Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek” 2013, Jg. 63, s. 148; Wardzyński, *Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej...*, s. 75, 234.

²² Zob. m.in. Bartłomiej Łyczak, *Kontrakty z Janem Herberkiem, budowniczym i mieszczaninem kłodawskim na budowę kościoła Jezuitów w Grudziądzu (1646) oraz renowację zamku w Rogóźnie (1647)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 2016, t. 47, s. 43–58.

²³ Hermann Ehrenberg, *Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preußen*, Leipzig–Berlin 1899, s. 202, nr 513, s. 203, nr 516, 518.

przez Sund. Tak było m.in. w przypadku materiału sprowadzanego na potrzeby prac podejmowanych z inicjatywy króla Zygmunta III Wazy.

Gdańscy rzeźbiarze i kamieniarze zaopatrywali się w kamień również samodzielnie, niezależnie od dysponentów. Potwierdzają to m.in. słowa Willema van den Blocke, który w suplice skierowanej do Rady Miasta w 1590 r. wspominał, że razem z innymi mistrzami kupował kamień ze statków zawijających do gdańskiego portu²⁴. Materiały kamieniarskie mogli również sprowadzać mistrzowie gdańskiego cechu murarzy, kamieniarzy i rzeźbiarzy. Świadczy o tym m.in. wydana w 1610 r. zgoda rady miejskiej na to, by Willem van der Meer dostarczył kamień na potrzeby mistrzów cechowych²⁵.

Najlepiej udokumentowane są zakupy materiału przeznaczonego do prac prowadzonych z inicjatywy władz miejskich. W ostatnich dekadach XVI w. oraz w pierwszej połowie kolejnego stulecia władze przeżywającej gospodarczy rozkwit bałtyckiej metropolii podejmowały liczne inwestycje budowlane i realizacje kamieniarsko-rzeźbiarskie. W efekcie miasto stało się jednym z najważniejszych w regionie bałtyckim odbiorców materiałów budowlanych i kamieniarskich. Lektura źródeł pisanych oraz analiza zachowanych zabytków wskazują, że najbardziej popularnym materiałem kamieniarskim był tu kamień gotlandzki. Miał on bardzo różnorodne zastosowanie, wykonywano z niego elementy i detale architektoniczne, elementy dzieł rzeźbiarskich, a także używano jako materiału konstrukcyjnego i dublażowego²⁶. Z Gotlandii sprowadzano zarówno bloki kamienne zdadne do opracowania kamieniarskiego, jak i gotowe wyroby kamieniarskie. W omawianym okresie na wyspie działały warsztaty, w których przycinano kamienne bloki i przygotowywano je do wysyłki. Wśród czynnych tam kamieniarzy można wymienić Bernta Nyborga i Petera van Egen, członka znanej rodziny niderlandzkich kamieniarzy wywodzącej się z Mechelen, którzy w latach 1610 i 1613 dostarczali materiał do budowy zamku królewskiego w Kopenhadze²⁷.

Import kamienia gotlandzkiego do Gdańska stanowił część rozbudowanej sieci handlowej obejmującej cały region bałtycki, od Danii, przez dzisiejsze tereny północnych Niemiec i Polski, po dawne Inflanty i Szwecję. Materiał ten sprowadzano m.in. do Lubeki, Wismaru, Szczecina i Królewca. Jak wskazuje cytowany już list Jakuba Prosińskiego do Jana Karola Chodkiewicza, w stolicy Prus Książęcych można było nabyć kamień gotlandzki, choć jego dostępność

²⁴ „[...] auch mit den anndern Meistern in guten friede aus dem Schiffe fliesen gekaufft unnd mit ihnen Zugleich geparttet unnd gecheitet [...]”, APG 300, 36/65, s. 29–32; Krzysiak, *Supliki...*, s. 72–76; Skibiński, *Willem van den Blocke...*, s. 188, 467–468. Według Michała Wardzyńskiego chodziło tu o zakup kamiennych flizów posadzkowych, zob. Wardzyński, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii...*, s. 59–60.

²⁵ Jacek Tylicki, *Meer, van der, czyli Barth* [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3, red. Stanisław Gierszewski, Zbigniew Nowak, Gdańsk 1997, s. 182.

²⁶ O tym ostatnim zob. Kriegseisen, *Konstrukcja...*, s. 62–63.

²⁷ *Kancelliest Brevboger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1609–1615*, red. Laurs Laursen, København 1916, s. 220, 633.

była różna, a cena wysoka²⁸. Wśród nabywców kamienia gotlandzkiego – obok miast nadbałtyckich – znaleźć też można wielu ksiąząt. Przykładowo w 1600 r. znaczną ilość kamienia z Gotlandii sprowadzono do Królewca na potrzeby prac prowadzonych z inicjatywy księcia Jerzego Fryderyka²⁹. W 1617 r. materiał ten sprowadzał ksiązę meklemburski Jan Albrecht II, a rok później – ksiązę brandenburski Jan Zygmunt i ksiązę pomorski Filip Juliusz³⁰.

Kamień z Gotlandii wysyłano też – choć na znacznie mniejszą skalę – poza granice obszaru bałtyckiego. Użyto go m.in. do wykonania rzeźb przeznaczonych do dekoracji fasady dziedzińca zamku Fredriksborg w Danii, odkutych w Amsterdamie w warsztacie Hendrika de Keyser przez jego współpracownika Geraerta Lambertsza według projektu Lourensa i Hansa II van Steenwinckel³¹ (il. 5). Kluczowy wydaje się tu oczywiście fakt, iż zleceńdawcą był król duński, kontrolujący gotlandzkie kamieniołomy. Cennych informacji o skali eksportu z tej wyspy dostarczają rejestry cel pobieranych od przewozu towarów przez Sund. W latach 1590–1633 w dokumentach odnotowano niemal 250 statków transportujących dobra z Gotlandii³². Liczba transportów każdego roku była różna; zazwyczaj było ich kilka, choć zdarzały się lata, gdy było ich znacznie więcej³³. Nie wszystkie transporty dotyczyły oczywiście kamienia, z wyspy eksportowano też m.in. smołę. Nie ulega jednak wątpliwości, że wiele statków płynących z Gotlandii przewoziło kamień. Statki te pochodziły z wielu miejsc, w tym z miast duńskich, Lubeki, Bremy, Hamburga, Rostoku i Stralsundu, a także Amsterdamu i Gdańska.

W okresie intensywnego rozwoju gdańskiego budownictwa na początku XVII w. władze miasta wielokrotnie zwracały się do króla Danii Chrystiana IV o zgodę na wywóz kamienia gotlandzkiego³⁴. Niemal za każdym razem podkreślano, że materiał będzie użyty na potrzeby miasta. Intensywną korespondencję

²⁸ Kaladžinskaitė, *Nauji duomenys...*, s. 32. Późniejsze zakupy potwierdza m.in. list skierowany przez władze Królewca do króla Chrystiana IV w roku 1617, zob. *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1616–1620*, red. Laurs Laursen, København 1919, s. 159.

²⁹ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602*, red. Laurs Laursen, København 1913, s. 520.

³⁰ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1616–1620...*, s. 257–258, 409, 419.

³¹ Konrad Ottenheim, *Hendrick de Keyser and Denmark [w:] Reframing the Danish Renaissance. Problems and Prospects in a European Perspective*, red. Michael Andersen, Birgitte Bøggild Johannsen, Hugo Johannsen, Copenhagen 2011, s. 314–315; Gabri van Tussenbroek, *Amsterdam and the International Trade in Stone, Brick and Wood [w:] The Low Countries at the Crossroads. Netherlandish Architecture as an Export Product in Early Modern Europe (1480–1680)*, (Architectura Moderna, t. 8), red. Krista De Jonge, Konrad Ottenheim, Turnhout 2013, s. 199.

³² Rejestry celne zostały opublikowane on-line, zob. <http://dietrich.soundtoll.nl> [dostęp: 25.06.2018].

³³ Zob. <http://dietrich.soundtoll.nl/public/extra.php?k=1> [dostęp: 25.06.2018].

³⁴ Przykładowo, w latach 1615–1623 władze Gdańska pisały w tej sprawie do króla niemal każdego roku, zob. APG, sygn. 300, 27/53, k. 140r–140v; APG, sygn. 300, 27/53, k. 255r–255v; APG, sygn. 300, 27/54, k. 86v–87r; APG, sygn. 300, 27/55, k. 50r–50v; APG sygn. 300, 27/56, k. 190r, 203r–203v.

Il. 5. Hendrik de Keyser, Geraert Lambertz z warsztatem, wg projektu Lourensa i Hansa II van Steenwinckel, arkada zamku Fredriksborg, 1618–1620, wapień mozańskie i piaskowiec gotlandzki, częściowa rekonstrukcja, fot. Franciszek Skibiński

pomiędzy władzami Gdańska i królem potwierdzają listy adresowane do króla Chrystiana, zachowane w Archiwum Królewskim w Kopenhadze³⁵. Wszystkie doczekały się pozytywnych odpowiedzi, udzielanych w różnych odstępach czasu, od dziesięciu dni do dwóch miesięcy³⁶.

Skala importu wahała się i była uzależniona od intensywności prac budowlanych prowadzonych przez władze miejskie. Przykładowo w 1593 r. kupiono 1026 stóp kamienia, płacąc za niego 208 grzywien, natomiast rok później odebrano trzy transporty z Gotlandii obejmujące łącznie 1476 stóp kamienia, który kosztował miasto 358 grzywien³⁷ (il. 6). W 1600 r. zakupiono dużą ilość kamienia przeznaczony do budowy Wielkiej Zbrojowni, za który zapłacono ponad 850 grzywien³⁸. W 1602 r. w tym samym celu sprowadzono kamień o wartości przynajmniej 800 grzywien³⁹. Na potrzeby budowy Wielkiej Zbrojowni w jej zasadniczym zrębie zakupiono łącznie ponad 4.532 stopy kamienia z Gotlandii, choć w czasie późniejszych prac obejmujących prawdopodobnie jej wnętrza, nadal kupowano mniejsze ilości tego materiału⁴⁰. W kolejnych latach skala corocznego importu kamienia wciąż się wahała. W 1605 r. – poza materiałem przewidzianym do prac przy Wielkiej Zbrojowni – sprowadzono trzy transporty, za które zapłacono jedynie 263 grzywien⁴¹. Inaczej było w roku rachunkowym 1611/1612, kiedy zakupiono kamień za wysoką sumę 5.127 grzywien, czyli mniej więcej tyle, ile kosztował materiał użyty do budowy Wielkiej Zbrojowni. Zakupy te składały się z sześciu transportów, dostarczonych przez szyprów Davida Meyera (trzykrotnie), Hansa Kera, Hansa Borchy i Lucasa Dallera⁴². W roku rachunkowym 1613/1614 odnotowano aż siedem transportów kamienia z Gotlandii⁴³. W tym czasie władze miasta realizowały szereg poważnych przedsięwzięć budowlanych, m.in. budowę Bramy Długolicznej oraz obiektu określanego jako *Pipenbohr*⁴⁴. Dużą ilość kamienia

³⁵ Rigsarkivet, 301, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, 1524–1770, Danzig: Breve fra borgmester og råd, 1571–1659. Zachowane listy pochodzą z lat 1600, 1609, 1615, 1616 i 1617.

³⁶ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602...*, s. 507–508; *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1609–1615...*, s. 135; *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1616–1620...*, s. 40.

³⁷ APG, sygn. 300, 12/21, s. 246.

³⁸ Arnold Bartetzky, *Das Grosse Zeughaus in Danzig. Baugeschichte. Architekturgeschichtliche Stellung. Repräsentative Funktion* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropas, t. 9), Stuttgart 2000, s. 228–230.

³⁹ *Ibidem*, s. 233–234.

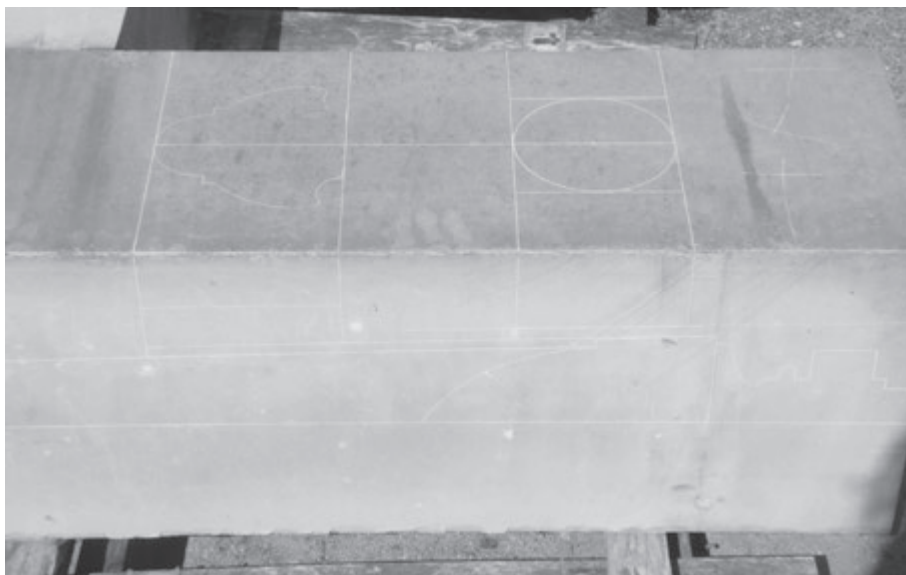
⁴⁰ Liczbę 4.532 stóp podano w rachunku z 26 sierpnia 1602 r. podsumowującym wypłaty dla Willema van der Meer, zob. Bartetzky, *Das Grosse Zeughaus...*, s. 234. Kamień kupowano też jednak w 1605 r., zob. *ibidem*, s. 238–239. Wykorzystano go zapewne do wykonania wznoszonych w tym czasie dekoracyjnych szczytów Wielkiej Zbrojowni, por. Franciszek Skibiński, *Warsztat Abrahama van den Blocke i publiczne przedsięwzięcia budowlane w Gdańsku w pierwszej ćwierci XVII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2015, R. 77, nr 2, s. 247–248.

⁴¹ APG, sygn. 300, 12/33, s. 241.

⁴² APG, sygn. 300, 12/41, s. 219.

⁴³ APG, sygn. 300, 12/43, s. 219.

⁴⁴ Patrz: Skibiński, *Warsztat Abrahama van den Blocke...*, s. 252.

Il. 6. Przygotowany do obróbki blok piaskowca gotlandzkiego, Kronborg, 2014, fot. Franciszek Skibiński

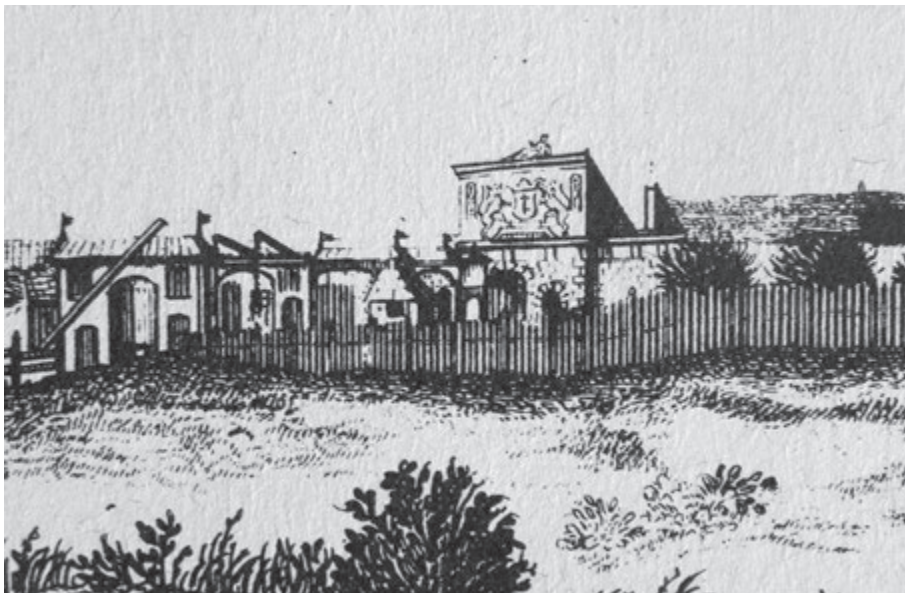
gotlandzkiego, bo aż 10.000 stóp, władze Gdańska zakupiły też w 1623 r.⁴⁵ Znaczne ilości materiału kamieniarskiego z Gotlandii sprowadzono w latach trzydziestych na potrzeby prac prowadzonych w Ratuszu Głównego Miasta, m.in. przez warsztat Wilhelma Richtera⁴⁶.

Kamień gotlandzki wykorzystywano również do robót wykonywanych przez Urząd Wałowy (*Wallgebäude*), którego zadaniem było prowadzenie inwestycji fortyfikacyjnych⁴⁷. Ilość materiału była jednak w tym przypadku znacznie mniejsza. Kamień mógł być użyty m.in. do wykonania elementów i detali architektonicznych

⁴⁵ Informacja pochodzi z akt duńskiej kancelarii królewskiej, por. *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1621–1623*, red. Laurs Laursen, København 1922, s. 754–755. Tego zapewne dotyczyły listy wysyłane przez władze Gdańska do króla duńskiego w 1623 r., zob. APG, sygn. 300, 27/56, k. 190r, 203r–203v.

⁴⁶ APG, sygn. 300, 12/74, s. 112–113.

⁴⁷ Na temat tej instytucji zob. Gottfried Lengnich, *Ius publicum civitatis Gedanensis, oder Der Stadt Danzig Verfassung und Rechte, nach der Originalhandschrift des Danziger Stadtsarchivs*, wyd. Otto Günther, Danzig 1900, s. 354–359; Max Foltz, *Der Danziger Stadthaushalt am Ende des 16. Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins” 1907, Bd. 49, s. 151; Georg Cuny, *Danzigs Kunst und Kultur in 16. und 17. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1910, s. 71; Max Foltz, *Geschichte des Danziger Stadthaushalt*, Danzig 1912, s. 147–152; Werner Hahlweg, *Das Kriegswesen der Stadt Danzig*, Bd. 1, *Die Grundzüge der Danziger Wehrverfassung 1454–1793*, Osnabrück 1982, s. 84–86; Erich Keyser, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln–Wien 1972, s. 174, 391; Bogusław Dybaś, *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 1998, s. 231–235; Grzegorz Bukal, *Fortyfikacje Gdańska i ujścia Wisły 1454–1793. Studium z dziejów nowożytnej architektury militarnej*, Sopot 2012, s. 34–35. Na temat gdańskich fortyfikacji zob. także: Karl Hoburg, *Geschichte der Festungswerke Danzigs*, Danzig 1852.

Il. 7. Brama Nowomiejska, widoczny wykonany z kamienia herb Gdańska, fragment ryciny publikowanej w: Reinhold Curicke, *Der Stadt Dantzig Historische Beschreibung*, Dantzig 1687

bram miejskich, których budowa leżała w gestii tej instytucji (il. 7). W księdze rachunkowej z 1607 r. odnotowano zakup 387 stóp kamienia gotlandzkiego, za co zapłacono 154 grzywny, natomiast w księdze z 1611 r. zakup tego samego materiału wartego 277 grzywien⁴⁸. Zdarzało się jednak, że Urząd Wałowy również kupował znacznie więcej materiału kamieniarskiego, np. w 1621 r., kiedy wydano na ten cel aż 3.989 grzywien⁴⁹. Trzeba jednak podkreślić, że na tle innych wydatków Urzędu Wałowego była to stosunkowo niewielka suma. Przykładowo za kamienie polne (*Feldsteine*), wykorzystane m.in. do budowy wałów miejskich, zapłacono w tym samym roku 17.392 grzywny⁵⁰. Kamień polny, choć zasadniczo był materiałem konstrukcyjnym, mógł być również wykorzystywany w prostym detalu architektonicznym, o czym świadczy portal Fortu Carré w Wisłoujściu, gdzie pojawia się wykonana z tego materiału rustyka. Warto dodać, że za cegły z ogromnego budżetu Urzędu Wałowego we wczesnych latach XVII w. płacono z reguły po kilkanaście tysięcy grzywien rocznie.

W import kamienia zaangażowani byli gdańscy mistrzowie kierujący warsztatami kamieniarsko-rzeźbiarskimi. Najlepiej uchwytna jest działalność wspomnianego już Willema van der Meer, prominentnego mistrza kamieniarskiego, wielokrotnie angażowanego do prac na rzecz miasta, m.in. w Ratuszu Głównego

⁴⁸ APG, sygn. 300, 20/20, s. 146, 148–149, 232–233; APG, sygn. 300, 20/45, s. 153.

⁴⁹ APG, sygn. 300, 20/43, s. 190.

⁵⁰ APG, sygn. 300, 20/43, s. 188.

Miasta i Wielkiej Zbrojowni. Na przełomie XVI i XVII w. van der Meer prowadził zakrojoną na szeroką skalę działalność, sprowadzając do Gdańska kamień z Gotlandii. W 1604 r. zwrócił się do cechu i władz miejskich o zgodę na tzw. wielkie obywatelstwo i uprawianie handlu⁵¹. W handel kamieniem zaangażowany był jednak już wcześniej, choć prowadził działalność prawdopodobnie pod auspicjami władz miasta. To on dostarczył do Gdańska w 1594 r. wszystkie trzy wspomniane transporty kamienia gotlandzkiego⁵². Zapewnił również większość kamienia do budowy Wielkiej Zbrojowni⁵³. Sprowadzał materiał zarówno do prac na rzecz miasta, jak i na własne potrzeby, co potwierdza treść supliki skierowanej przez Radę Miasta Gdańska do króla duńskiego w 1600 r.⁵⁴ Zaangażowanie Willema van der Meer w import kamienia do Gdańska zostało odnotowane po raz kolejny w 1610 r., kiedy to proponował on władzom miejskim zamówienie u znajomego szypra transportu z Gotlandii. Władze wyraziły wówczas zgodę na sprowadzenie materiału na własny użytek mistrzów cechowych⁵⁵. Van der Meer starał się również utrudniać handel kamieniem w Gdańsku osobom spoza miasta. W 1592 r. – jako starszy cechu – objął aresztem transport flizów kamiennych należący do elbląskiego mistrza Willema Mertensa, który zajmował się handlem kamieniem na dużą skalę i był na przełomie stuleci jednym z głównych konkurentów gdańskiego mistrza⁵⁶.

Van der Meer nie był jedynym gdańskim mistrzem zaangażowanym w import lub handel kamieniem. Już w 1581 r. Paul van Doren dostarczył na polecenie władz miasta materiał niezbędny do ukończenia prac przy monumentalnym nagrobku księżnej Elżbiety w Królewcu, prowadzonych przez Willema van den Blocke⁵⁷. Później nawet sam van den Blocke był zaangażowany w przywóz kamienia z Gotlandii na potrzeby nieustalonych prac prowadzonych na zlecenie króla Zygmunta III⁵⁸. Importem kamienia lub handlem tym materiałem zajmował się również jego syn, Abraham van den Blocke, prowadzący w Gdańsku duży warsztat kamieniarsko-rzeźbiarski⁵⁹. W latach 1606–1607 miasto kupowało

⁵¹ Tylicki, *Meer, van der...*, s. 182.

⁵² APG, sygn. 300, 12/21, s. 246.

⁵³ Bartetzky, *Das Grosse Zeughaus...*, s. 85, 233–234, 238–239.

⁵⁴ „[...] nicht allein zugemeinen der Stadt, sondern auch Privat gebewden zugebrauchen [...]”, Rigsarkivet København, 301, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, 1524–1770, Danzig: Breve fra borgmester og råd, 1571–1659, 15–20.

⁵⁵ Tylicki, *Meer, van der...*, s. 182.

⁵⁶ APG, sygn. 300, 5/8, k. 73r.

⁵⁷ August Rudolf Gebser, Ernst August Hagen, *Der Dom zu Königsberg in Preußen. Eine kirchen- und kunstgeschichtliche Schilderung*, Abt. 2, *Beschreibung der Domkirche zu Königsberg und der in ihr enthaltenen Kunstwerke*, Königsberg 1833, s. 190; Ehrenberg, *Die Kunst...*, s. 210, nr 579; Skibiński, *Willem van den Blocke...*, s. 52–53, 461.

⁵⁸ Rigsarkivet København, Danske Kancelli, Skånske registre 1572–1660, teczka nr 3, 1596–1614, s. 112v. Wyciąg ze źródła publikowany w *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602...*, s. 535, co z kolei wykorzystał Władysław Czaplinski, zob. Czaplinski, *Przyczynki do dziejów mecenatu...*, s. 99.

⁵⁹ APG, sygn. 300, 5/23, k. 120r. Na temat jego warsztatu zob. Skibiński, *Warsztat Abrahama van den Blocke...*

od niego kamień gotlandzki wykorzystywany do prac prowadzonych przez Urząd Wałowy⁶⁰. W tym samym czasie zakupiono też kamień gotlandzki od innego gdańskiego mistrza, Petera Heydheckera⁶¹. Wcześniej Heydhecker, jeszcze jako czeladnik w miejscowym cechu, współpracował m.in. z Hansem Schneiderem von Lindau, Willemem van den Blocke i Willemem van der Meer⁶². Abraham van den Blocke mógł też sprzedawać kamień odbiorcom prywatnym, o czym świadczy zapis z 1604 r. w aktach urzędu burmistrza. Według tego dokumentu

Il. 8. Wilhelm Richter z warsztatem, kartusz na fasadzie tzw. Małej Zbrojowni, Gdańsk, 1645, piaskowiec gotlandzki, częściowo polichromowany i złocony, fot. Franciszek Skibiński

nałożono areszt na flizy kamienne nabyte u Abrahama przez kupca, który nie zapłacił za odebrany towar⁶³. Trzeba jednak zaznaczyć, że sprawa ta mogła dotyczyć zakupu kamiennych płytek posadzkowych, a więc gotowego produktu, nie zaś bloków kamienia przeznaczonych do obróbki. W import kamienia gotlandzkiego zaangażowany był wreszcie Wilhelm Richter, rzeźbiarz i kamieniarz, który po śmierci Abrahama van den Blocke w 1628 r. przejął jego warsztat⁶⁴. W latach 1637–1639 miasto zakupiło u Richtera duże ilości kamienia gotlandzkiego na potrzeby prac przy kompleksie Bramy Wyżynnej. Gdański mistrz nie tylko dostarczał materiał, lecz także obrabiał go i montował gotowe elementy⁶⁵. Zapewne to Richter sprowadził też kamień gotlandzki, który wykorzystał do wykonania detalu kamieniarskiego tzw. Małej Zbrojowni, wzniesionej w latach 1643–1645⁶⁶ (il. 8). Mógł też sprowadzać materiał na potrzeby innych, licznie realizowanych przez siebie prac rzeźbiarskich i kamieniarskich, takich jak budowa fontanny Neptuna oraz prace w Ratuszu Głównego Miasta, Dworze Artusa i w Wisłoujściu. Podobnie jak wcześniej Willem van

der Meer i Abraham van den Blocke, Richter stworzył więc system obejmujący cały proces realizacji robót kamieniarskich, od zaopatrzenia w materiał, przez jego obróbkę, po ostateczną realizację dzieł rzeźbiarskich i kamieniarskich, na tyle wydajny, by zaopatrywać i prowadzić duże przedsięwzięcia miejskie.

⁶⁰ APG, sygn. 300, 20/20, s. 63, 146.

⁶¹ APG, sygn. 300, 20/20, s. 149.

⁶² Skibiński, *Willem van den Blocke...*, s. 173.

⁶³ APG, sygn. 300, 5/23, k. 120r.

⁶⁴ Na temat Richtera zob. Maria Heydel, *Richter, Wilhelm* [w:] *Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*, t. 8, red. Urszula Makowska, Katarzyna Mikocka-Rachubowa, Warszawa 2007, s. 349–51.

⁶⁵ APG, sygn. 300, 12/71, s. 133–134; APG, sygn. 300, 12/72, s. 167–168.

⁶⁶ Na temat jego udziału w tych pracach por. APG, 300, 12/77, s. 59, 75, 97, 99 (wypląty z 1643 i 1644 r.); APG, 300, 12/81, s. 167–169.

Wydawnictwo
Uniwersytetu Gdańskiego

INSTYTUT HISTORII SZTUKI
UNIwersYTETU GDANSKIEGO

ISSN 1234-1533